

A hagyomány modernitása és a modernitás hagyománya

Bányai Jánost nagyjából négy évtizede ismerem: emlékszem, valamikor a hetvenes évek legelején (talán 1970 tavaszán) rendezték meg a szegedi tudományegyetemen azt a tanácskozást, amely a novellaelemzés modern eljárásaira kívánta felhívni a figyelmet. Többen is részt vettünk az Irodalomtudományi Intézet munkatársai közül ezen a konferencián, magam előadást is tartottam egy Krúdy-elbeszélés szerkezeti elemeiről. Legjobb emlékezetem szerint ott ismerkedtem össze a neves újvidéki irodalomtudósokkal, mindegyikükkel Bori Imrével és Bányai Jánossal. Később azután „számtalanszor” voltunk együtt: Újvidéken, Budapesten, Szegeden, Magyarokigazgatószán, Szabadkán, mindig valamiképpen a magyar irodalomról, a modern irodalom gondozásáról folytatott eszmecseréken. Minden esztendőben megrendeztük az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének és a Budapesti Akadémiai Intézetnek a közös konferenciáját – váltakozva Újvidéken és Budapesten. Bányai János mindig ennek a közös munkának az éltező szellemi, szervezői és tudós előadói közé tartozott. Ezeken a konferenciákon bizonyította azt, hogy milyen empátiával kezeli az irodalmi hagyományokat és az irodalmi modernitást. Az értékőrzés és a megújulás szellemét.

Az élő irodalomnak mindig igen fontos feladata és törekvése, hogy kialakítsa a szellemi hagyományokkal való viszonyát: megtagadja, vagyis megtörje ezeket a hagyományokat, avagy éppen megtalálja a közvetlen és régebbi múltnak azokat a jelenségeit, amelyekhez mint hagyományhoz kötődni tud. A hagyomány megtalálásának és fenntartásának ezt az utóbbi követelményét a posztmodern irodalom is igen érzékenyen érvényesíti, minthogy a posztmodern irodalom és irodalomkritika éppenséggel határozott és bensőséges kapcsolatot épít ki mindazzal, amit saját előzményének, saját hagyományának tekint. (Mint ahogy mindez különben így történt a 19. századi romantika vagy a 20. századi avantgárd önmeghatározása, szellemi identitásának kinyilvánítása alkalmával is.)

Gadamer, akinek *Igazság és módszer* című munkája – a filozófiai hermeneutika megalapozása – oly nagy hatással volt (van) a magyar posztmodern irodalom teoretikusaira, maga is a hagyománnyal kialakított viszonyban, a hagyomány megtörésében vagy fenntartásában látja az irodalmi (általában a kulturális) alkotótevékenység egyik legfontosabb karakterjegyét. Az irodalmi hagyománynak ez az értelmezése (nyilvánvalóan az *Igazság és módszer*ben kifejtett nézetektől nem függetlenül) Bányai János hagyományértelmezésének sajátja lett. Miként *Hagyományörzés és -alapítás* című írásában kifejti, Bányai is a hagyományok alkotó felhasználásában: elutasításában vagy követésében, felfedezésében és megalapításában látja az irodalom alakulástörténetének egyik igen fontos, ha nem a legfontosabb jellegzetességét. Mert ha az irodalom története – jelenti ki – valóban nem írható le a folytatásos regény mintájára [...], mint ahogy nem írható le, akkor is van valamilyen vonalszerű kontinuitás, titokzatos történet abban az egyszerű tényben, hogy az irodalom »története« művek és írók, irányzatok és korszakok – megszakításos, kihagyásos – »folytonosságával« reprezentálható. [...] Az irodalom történetének ezt a differenciált folytonosságát mindenkor a *hagyományalapítás* és a *hagyományörzés* tényezői, elemei hatják át.”

Az irodalom élettörténetében bekövetkező változások ilyen módon mindig a hagyományra reflektálnak, és a hagyomány elutasítása – vagyis egy új irodalmi ízlés, doktrína és poétika kezdeményezése, meghonosodása – valójában nem más, mint egy másfajta, a korábban követettől eltérő hagyomány feltárása és kanonizálása. „Az élő irodalmiság számára – mondja Bányai János – az elszakadás az elrettentő példaként értett »hagyománytól« csak egy másik hagyomány, egy másik értékrend felfedezésének útján lehetséges. Az elszakadás tehát a hagyomány feltárása, nyitottá tétele.” Bányai ugyanakkor különbséget tesz a hagyománytól történő »elszakadás« és a hagyomány »megszakítása« között, midőn az imént idézett gondolatát a következőképpen folytatja: „A megszakítás viszont erőszakos hagyományválasztás a tekintély elve alapján. Az elsőt (tudniillik az »elszakadást« – P. B.) maga az irodalom végzi el, az utóbbit pedig – bármennyire is lesújtó – az irodalomtörténet és az irodalomkritika. Ahogy 1948 után a megszakítás műveletét a felejtés stratégiájának kidolgozásával el is végezte. Az elhallgatás és az elhallgattatás árán.”

Bányai hagyományfelfogásának, legalábbis az én véleményem szerint, az ad igazán fontosságot, hogy a kortárs irodalom értelmezését (megértését) nem tudja elképzelni a hagyomány értelmezése (megértése) nélkül. Ahogy ő mondja, „a megértés stratégiája nem dolgozható ki az emlékezés, a megőrzés, a megóvás és az ezzel egyidejű elszakadás stratégiája nélkül. Az élő irodalom megértésének nincsenek horizontjai a hagyomány meg-

értésének horizontjai nélkül”. Az elmúlt évtizedben valójában léptek fel olyan irodalomértelmező kísérletek, amelyek a jelen irodalmi törekvéseinek legfontosabb tulajdonságát, szinte kötelességét abban látták, hogy minden tekintetben utasítsák el a közelmúlt és a múlt értékeit (mindazt, amit akkor értéknek tekintettünk), radikális módon „törjék meg” a hagyományt, és hozzanak létre merőben új irodalmi kánont, amely semmiben sem emlékeztet a régre. Bányai János „megértési stratégiája” ettől nagyon is különböző szemléletre, irodalomfelfogásra támaszkodik, és a *Hagyományörzés* írója igenis a „hagyományok megértésének horizontján” keresi azt a racionalitást, amelytől az irodalomértelmezésnek természetesen sohasem szabad elszakadnia. Egyébként erre a racionalitásra („az ész tette-re”) hivatkozik a modern hermeneutika mestere, Gadamer is.

A hagyománytól történő elszakadás éppúgy, mint a hagyományalapítás, az irodalmi kanonizáció műveletével (és kritikai erőfeszítéseivel) jár együtt. Különösen fontos erről beszélni akkor, amidőn a kánonteremtés körül folyamatosak az eszmecserék, mi több, az indulatos viták és természetesen a kánonképzés műveleteire történő reflexiók, illetve maguk a kanonizációs műveletek is jelen vannak Bányai János újabb tanulmányaiban. Az irodalmi kánonképzés korábbi kánonok felforgatását vagy elutasítását és új kánonok létrehozását eredményezi, így volt ez a múltban is, és Bányai János igen hitelesen ítéli meg a korábbi kanonizációs törekvéseket. Midőn a hagyományhoz fűződő viszonyról beszél, nagy elismeréssel taglalja azt a kanonizációs műveletet, amely Schöpflin Aladár 1937-ben közreadott, *A magyar irodalom története a XX. században* című könyvében ment végbe, majd Lengyel Balázs 1948-ban megjelent, *A mai magyar líra* című könyvében mintegy megerősítést kapott. Az első könyv szerzője – Bányai szerint – „a hagyományteremtés tanúja”, a másodiké „a hagyományörzés vállalkozója”, vagyis mindketten ugyanazt a hagyományt állították előtérbe, és ugyanazt az irodalmi kánont hozták létre, illetve erősítették meg.

Bányait természetesen nem a két világháború közötti korszak vagy az ezt követő évtizedek irodalmi kánonja érdekli, hanem a jelené, az ezredfordulóé, amely már a posztmodern irodalomszemlélet jegyében alakul ki, a posztmodern irodalomkritika erőfeszítései révén. Ugyanakkor Bányai azt is tudja, és ez a „tudása” imént vázolt hagyományértelmezéséből következik, hogy a posztmodern irodalom kánonját nem lehet teljesen függetleníteni a korábbi korszakok kanonizációs műveleteitől és eredményeitől. Az a posztmodern kánon, amelyet ő maga elfogad vagy kialakít, magába foglalja Kassák, Füst Milán és Szabó Lőrinc (és persze József Attila) költészetét, és magába foglalja Márai Sándor és Mándy Iván (meg persze

Kosztolányi Dezső, Szentkuthy Miklós, Ottlik Géza és Mészöly Miklós) elbeszélő művészetét, az újabbak közül pedig Konrád György, Orbán Ottó, Tandori Dezső és Baka István (és korábbi tanulmányainak tanúsága szerint Esterházy Péter, Nadas Péter, Krasznahorkai László) műveit. Olyan posztmodern kánon ez, amely meghaladja a „klasszikus modernség” egykori értékrendjét, ugyanakkor nem osztozik a fiatal magyarországi kritikusok és irodalomteoretikusok radikalizmusában, és ennyiben valamiféle „köztes” pozíciót foglal el két karakteres irodalmi kánon között.

Ennek a személyes kánonnak kifejezetten vannak előnyei, mindennek előtt abban a nyitottságában, amellyel a korábbi „klasszikus modernség” értékrendjéhez fordul. Van Bányainak egy kitűnő Ady-tanulmánya (*Az Ady-vers kitöltetlen helyei*), ebben (nem függetlenül attól az elemzéstől, amelyet Rába György ad a „szimbolizmuson túl” jutott kései Adyról) azokat a lehetőségeket teszi mérlegre, amelyek következtében Ady költészete, pontosabban *A halottak élén* és *Az utolsó hajók* című kötetek lírája a posztmodern irodalmi kánonba beemelhető. Ady munkássága mellett (akárcsak Móricz, Illyés, Németh László vagy Tamási Ároné mellett) ugyanis bizonyos idegenkedéssel vagy közönnyel haladnak el azok, akik a posztmodern kánonképzés műveleiben szerepet kaptak (vállaltak), holott azt senki sem vitathatja, hogy Ady költészete a huszadik századi magyar (és európai) költészet, a hét évszázados magyar költészet egyik legnagyobb teljesítménye. „Hogy miért nincs – írja Bányai –, vagy miért van csak deklarativán jelen, és akkor sem igazán magas szinten Ady költészete a mai magyar líra diskurzusában, erre a kritikusi hang elnémulása mellett válasz olvasható ki Ady költészetéből is, az Ady-vers felépítéséből, beszédformációiból és alakzataiból. A prófétaság szerepe, a túlzott messianizmus, a romantikussá festett önarckép, a másokért szenvedés felfokozott érzelmei, a szerepek és feladatok vállalása mind sorra a klasszikus modernség megelőző költői szituációi és alakzatai; szimbolizmusa is inkább a múlt felé irányul és nem a kései versekből kihallható szürrealista és expresszionista jelek, jegyek tudatosítása felé.”

Bányai itt azokat az érveket rögzíti, amelyek általában Ady költészetének „korszerűtlenségét” kívánják bizonyítani. Velük szemben állapítja meg, éppen a két utolsó verseskötetre hivatkozva, hogy „vannak Ady költészetében [...] olyan versnyelvi és formai jegyek, amelyek az értelmezés lezáratlan folyamataiban rámutathatnak az Ady-líra másságára. Ezek nyomán Ady költészete megszólítható lehet a költői hagyományteremtés és -értés, a kánonképzés újabb gondolatmeneteiben”. Ez a méltányos megítélés mindenképpen azt tanúsítja, hogy az újvidéki irodalomtudós a teljes irodalmi örökség befogadására építi tudósi stratégiáját – munkája így lett hiteles.